

AMMÜRIYE

İçbatı Anadolu'da
İstanbul'dan Çukurova'ya giden
eski Bizans askerî yolu üzerinde
bugün harabeleri bulunan
eski bir şehir ve kale.

Halkın "Hergan Kale" dediği Ammüriye (Amorion) Kalesi, rivayete göre ilk defa Zenon (474-491) tarafından kurulmuştur. Mes'ûdî ise Anastasius zamanında (491-518) inşa edildiğini yazmaktadır. Ammüriye, İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren İstanbul'un fethi için gelen müslüman ordular tarafından kuşatılmış ve 49'da (669) Yezid'in İstanbul seferi sırasında fethedilmiştir. Fakat daha sonraları zaman zaman elden çıkmış, sonunda Abbâsî Halifesi Mu'tasım döneminde 838'de kesin olarak zaptedilmiştir. Mu'tasım şehri yıkmış ve yeniden inşa etmişse de 931'de Tarsus emiri tarafından tekrar tahrip edilmiştir. Bu tarihten sonra Ammüriye giderek önemini kaybetmiştir. Yeri uzun zaman bilinmeden kalan şehrin harabeleri, XIX. yüzyılda seyyah Hamilton'un araştırmaları sonunda Emirdağ'ın (Aziziye) 12 km. kadar doğusunda Hamzahacılı ve Hissar köylerinin yakınında ortaya çıkarılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 241; VI, 439; IX, 57, 62-72, 120; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, I, 326; IV, 60, 64; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, IV, 158; W. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London 1842, I, 448; C. H. Texier, *Description de l'Asie Mineure*, Paris 1849, s. 471; Besim Darkot, "Ammüriye", *İA*, I, 411-412; M. Canard, "Ammüriya", *El²* (İng.), I, 449.

DİA

AMPİR ÜSLÛP

(bk. EMPIRE).

AMR b. ABESE

(عمرو بن عتبة)

Ebû Necîh Amr b. Abese
b. Hâlid es-Sülemî

İslâmiyet'i ilk kabul eden
sahâbîlerden.

Süleym kabilesinin Becile boyuna mensuptur. Câhiliye döneminde putlara tapmaktan nefret ederdi ve bundan dolayı sürekli bir arayış içindeydi. Zaman zaman Ehl-i kitap'tan bazılarıyla görüşür

ve bilgi edinirdi. Bir gün yine putlardan nefretle söz ederken biri ona Mekke'deki bir şahsın da putların aleyhinde konuştuğunu söyledi. Bunun üzerine hemen Mekke'ye gidip Hz. Peygamber'le görüştü ve müslüman oldu. Kendi ifadesine göre o sırada yalnızca Hz. Ebû Bekir ile Bilâl-i Habeşî müslüman olmuştu. Orada Resûlullah'ın yanında kalmak istedi. Fakat Hz. Peygamber ona, şu anda şartların müsait olmadığını, evine dönmesini ve İslâmiyet'i açıkça tebliğ etmeye başladığını duyunca tekrar gelmesini söyledi. O da ailesinin yanına dönüp Hz. Peygamber'den haber beklemeye başladı. Mekke'nin fethinden kısa bir süre önce Medineli bir grupla karşılaştı ve Resûlullah'ı sordu. Halkın büyük bir coşkuyla İslâm dinini kabul ettiğini öğrenince derhal Medine'ye giderek Mekke'nin fethine, daha sonra da Tâif Muhasarası'na katıldı. Bir müddet Medine'de kaldıktan sonra Suriye üzerine gönderilen orduda görev aldı ve Yermük Savaşı'nda Hâlid b. Velîd'in süvari birliklerine kumanda etti (13/634).

Büyük bir ihtimalle Hz. Osman'ın halifeliliğinin son yıllarında Hıms'ta öldü. Ebû Ümâme el-Bâhilî, Sehl b. Sa'd, Kesîr b. Mürre ve Adî b. Ertât gibi muhaddisler ondan hadis rivayet etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 111, 384-385; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirin", 294; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 214-219; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 290; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 315, 317; III, 397; IV, 67; İbn Hazm, *Cevâmî'u's-sîre*, Beyrut 1403/1983, s. 22; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 498-501; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 251-252; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, II, 456-460; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 5-6.

AHMET ÖNKAL

AMR b. ADİ

(عمرو بن عدى)

Amr b. Adî b. Nasr
b. Rebîa el-Lahmî

Milâdî III-VII. yüzyıllarda
Hîre'de hüküm süren
Lahmî Krallığı'nın ilk hükümdarı.

Annesi Câhiliye döneminde Hîre ve Enbâr'a hâkim olan Cezîme el-Ebras'ın kız kardeşi Rakâş'tır. Dayısı Cezîme, Tedmür (Palmyre) Kraliçesi Zebbâ tarafından öldürülünce onun yerine geçti ve Kraliçe Zebbâ'yı öldürerek dayısının intikamını aldı. Daha sonra Hîre'deki Lahmîler'i teşkilâtlandırıp Lahmî Krallığı'nı

kurdu ve elli yıldan fazla bağımsız olarak hüküm sürdü. Milâdî III. yüzyılın ikinci yarısında 120 yaşını geçmiş olduğu halde öldü.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 280-282; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 208-209; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 613-627; Cevad Ali, *el-Mufaşşal*, III, 104-106, 177-178, 184-186; Ch. Pellat, "Amr b. Adî", *El²* (Fr.), I, 463.

AHMET ÖNKAL

AMR b. ÂS

(عمرو بن العاص)

Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed)

Amr b. el-Âs (el-Âsî)

b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî

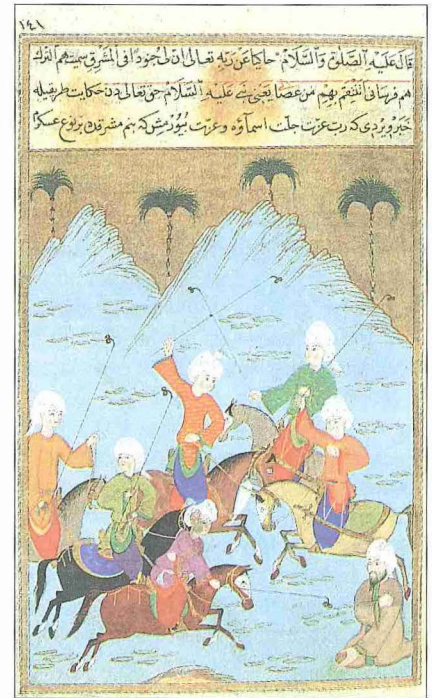
(ö. 43/664)

Meşhur sahâbî,

Mısır fâtihî ve devlet adamı.

Kureyş kabilesinin Sehm koluna mensuptur. Mekke'de doğdu. Müslüman olmadan önce Mekke'nin ticaret ve siyaset hayatında önemli bir yeri vardı. Dış ülkelere yaptığı ticarî seyahatler sırasında Habeşistan Hükümdarı Necâsî ile dost oldu. Bundan dolayı Habeşistan'a hicret eden müslümanlara sığınma hak-

Amr b. Âs'ı cevân oynayanları seyrederken gösteren bir minyatür (Terceme-i Cifrû'l-câmî, İÜ Ktp., TY, nr. 5624, vr. 141*)

ki tanınmayıp iade edilmeleri için Mekke şehir devleti adına elçi olarak Necâşî'ye gönderildi. Ebû Süfyan başkanlığındaki ticaret kafilesinde bulunduğu Bedir Savaşı'na katılamadı. Uhud ve Hendek savaşlarında Kureys ordusunun süvari birliklerine komando etti. Mekke fethinden önce 1 Safer 8 (31 Mayıs 629) tarihinde müslüman oldu.

Bazı araştırmacılar, onun Kureys'in hezimetini ve müslümanların başarılarını görerek sırf siyasî maksatla ve istikbal endişesiyle İslâmiyet'i kabul ettiğini iddia ederler; hatta A. J. Wensinck, "Güya Amr'ın ihtidâsı da Habeşistan'da, hristiyan Necâşî'nin tesiri ile olmuş imiş" (bk. *İA*, I, 412) diyerek bu konudaki rivayetleri hafife almak isterse de bu tür iddia ve ithamlar, Necâşî Ashame gibi hristiyan bir hükümdarın önce İslâmiyet'e sempati ile bakmasına, sonra da müslüman olmasına gönüllerinin razı olmayışından kaynaklanmaktadır. Dostu Necâşî'nin Amr'ı müslüman olmaya teşvik ettiği, onun da İslâmiyet'i kabul ettiğine dair rivayetler iddia edildiği gibi asılsız değildir (bk. Zehebî, III, 59-63; Sââtî, XXI, 133-139; XXII, 338-339).

Amr'ın askerî ve siyasî kabiliyetini, bilgi ve cesaretini gören Hz. Peygamber, Zâtüsselâsil seriyesinde Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde gibi daha önce müslüman olmuş ashabın başına onu kumandan tayin etti; daha sonra da İslâmiyet'i tebliğ etmek ve vergi toplamak üzere Uman'a gönderdi. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman o bu görevle Uman'da bulunuyordu. Resûlullah'ın vefat haberini alınca Medine'ye geldi; Hz. Ebû Bekir'e yapılan biat merasimine katıldı ve mescidde onun halifeliğini teyit eden bir konuşma yaptı. Hz. Ebû Bekir döneminde küçük bir askerî birliğin başında Güneydoğu Filistin'e gönderildi ve bölgenin fethinde büyük rolü oldu. Ecnâdeyn ve Yermük savaşlarına katıldı. Hz. Ömer zamanında Filistin'i kesin olarak İslâm hâkimiyeti altına aldı. Kudüs halkının şehri Halife Ömer'e teslim etmelerini sağlayan da odur. Amvâs'ta çıkan vebada aldığı tedbirlerle İslâm ordusunun toptan yok olmasını önledi. Hz. Ömer'e Mısır fethinin stratejik açıdan zarurî olduğunu, Filistin ve Suriye bölgesinde mağlûp olan Bizans kumandan ve askerlerinden bir kısmının Mısır'a kaçtıklarını ve her an Mısır tarafından bir tehlike gelebileceğini söyleyerek onu bu ülkenin fethine ikna etti. Muharrem 19'da (Ocak 640) 4000 ki-

şilik bir süvari birliğiyle sınır kasabası Feremâ'yı aldıktan sonra Zübeyr b. Avâm kumandasındaki 5000 kişilik takviye kuvvetlerinin de yardımıyla Aynişems'te güçlü Bizans ordusunu imha etti. Buradan Babilon Kalesi üzerine yürüdü ve yedi aylık bir kuşatmadan sonra bu müstahkem kaleyi fethetti. Daha sonra İskenderiye'yi teslim alarak Mısır'a hâkim oldu (21/642). Bu başarılarından dolayı haklı olarak "Mısır fâtihi" unvanını aldı ve bu yeni eyalete vali tayin edildi.

Amr b. Âs Mısır'da askerî faaliyetler yanında idarî ve iktisadî düzenlemeler de yaptı. Bayındırlık alanında da ciddi teşebbüslerde bulundu; Fustat şehrini kurdu ve kendi adıyla anılan camiyi inşa etti. Firavunlar'ın yaptırdığı eski kanalı yeniden açtırdı ve Nil nehri kıyısındaki Babilon ile Kızıldeniz sahilindeki Kulzûm (Süveyş) Limanı'nı birbirine bağladı. "Halîcû emîrî'l-mü'mînîn" adı verilen bu su yoluyla Halife Ömer'e yirmi gemi yükü erzak gönderdi.

Hz. Ömer'in yaralanması sırasında Medine'de bulunuyordu. Şûraya seçilme arzusu halife tarafından uygun görülmedi. Hz. Osman halife olduktan sonra Mısır valiliğine bir süre daha devam etti ve bir ara Bizanslılar tarafından işgal edilen İskenderiye'yi geri aldı (25/646). Malî işleri yürütmek üzere Mısır'a tayin edilen Hz. Osman'ın süt kardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile anlaşamadıkları için Mısır valiliğinden azledildi (27/648); bundan dolayı çok müteessir oldu ve hoşnutsuzluğunu her vesile ile dile getirdi.

Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle sonuçlanan isyan hareketlerini Amr'ın desteklediği yolundaki rivayetler (bk. A. J. Wensinck, *İA*, I, 413) doğru değildir. Hatta bu iddiaların tam aksine, Taberî onun olaylara karışmamak için Medine'yi üzüntü içinde terkettiğini, Hz. Osman'ın vefat haberini aldığı anda hıçkırarak hıçkırarak ağladığını kaydeder. Hz. Ali'nin halifeliğine başlangıcından itibaren karşı çıktıysa da hadiselerle karışmayıp ortalığın yatışmasını bekledi. Ancak Cemel Vak'ası'ndan sonra, Hz. Osman'ın intikamını almak üzere Muâviye b. Süfyan'ın saflarına katıldı ve ona büyük destek sağladı. Hz. Ali ile Muâviye arasındaki ihtilâf diplomatik yollarla çözülemeyince, Suriye ordusunu Hz. Ali'ye karşı savaşa hazırlamak için büyük gayret sarfetti. Siffin Savaşı'nda Şam süvari birliklerinin kumandanıydı. Savaş boyunca safların tan-

zimi ve mevzilerin hazırlanmasıyla bizzat meşgul oldu. Suriye birlikleri mağlûp olmak üzereyken orduda mevcut Kur'an sayfelerini mızraklara taktırarak her iki tarafı da Kur'an'ın hükmünü kabule çağırıldı. Bu teklifin benimsenmesi üzerine, taraflar aralarındaki ihtilâfı Kur'an ve Sünnet'e göre çözümlmek için iki hakem seçmeye karar verdiler. Hz. Ali Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi, Muâviye de Amr b. Âs'ı hakem tayin etti. Kur'an ve Sünnet'e uygun bir şekilde hüküm vereceklerini taahhüt eden hakemler Ramazan 37'de (Şubat 658) Küfe ile Şam arasındaki Ezruh'ta bir araya geldiler. Amr ile Ebû Mûsâ'nın buradaki müzakereleri ve varılan sonuç ile ilgili rivayetler oldukça karışıktır. Genellikle kurnaz bir politikacı olarak bilinen Amr'ın, Ebû Mûsâ'ya hile ile Hz. Ali'yi halifelikten azlettiği Muâviye'yi halife ilân ettiği görüşü yaygındır. Bu olaydan sonra kendisini daha güçlü hisseden Muâviye, Amr Şam'a dönünce halifeliğini ilân etti. Bu arada Amr b. Âs askerleriyle Mısır'a girerek Hz. Ali'nin valisi Muhammed b. Ebû Bekir'i mağlûp edip öldürttü ve bölgenin idaresini yıllar sonra Muâviye'nin valisi sıfatıyla yeniden ele aldı (38/658); ölümüne kadar da bu görevde kaldı.

Hz. Ali'yi, Muâviye'yi ve Amr'ı öldürmek üzere harekete geçen üç Hâricî'den Zâveveyh, suikast günü Amr'ın rahatsızlığı sebebiyle sabah namazını kıldırmakla görevlendirdiği Hârice b. Huzâfe'yi Amr zannederek hançerledi. Amr b. Âs bu hadiseden üç yıl sonra, Mısır'da bir ramazan bayramı günü doksan yaşını aşmış olduğu halde vefat etti ve oğlu Abdullah tarafından defnedildi.

Araplar'ın meşhur dört dâhisinden biri kabul edilen Amr b. Âs zeki, son derece cesur, iyi bir hatip ve şair, kabiliyetli bir idareci idi. Onun bu yönlerini takdir eden Hz. Ömer, "Amr dünyada kaldıkça hep idareci olmalıdır" derdi. Hz. Peygamber'den ve Âişe'den hadis rivayet etmiş olup rivayetlerinin tamamı, mükerrerleriyle birlikte kırk kadardır. Bunlardan üçü hem Buhârî hem de Müslim'de, ayrıca biri Buhârî'de, ikisi de Müslim'dedir. Kendisinden rivayette bulunanlar arasında oğlu Abdullah, Ebû Osman en-Nehdî, Kays b. Ebû Hâzım ve Urve b. Zübeyr de bulunmaktadır. Bazı beyitleri Arap edebiyatında örnek (şâhid) olarak kullanılan güzel şiirler de söylemiştir (bk. Sezgin, II, 284).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sîre*, s. 148-149, 194-197; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 276-278; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 67, 69, 160; III, 259-261; IV 254-261; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 303; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse* (nşr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Kahire 1387/1967, I, 86-88, 95-97, 101-102, 116-118; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 170, 312; Ya'kûbî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 29-31; IV, 239, 558-559; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), IV, 402; İbn Abdürabbih, *el-İkdû'l-ferîd*, IV, 345-348; İbn Abdülber, *el-İst'tâb*, II, 512-515; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-'Avâşim mine'l-kavâşim* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire 1399, s. 177-178; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 246-248; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 81-88, 149-150, 155-156, 163-164, 274-276, 331-333, 354-357, 407; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, III, 54-77; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 170, 253-273, 282-284; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 2-3; Sezgin, *GAS*, II, 284; Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), XXI, 133-139; XXII, 338-339; Akkâd, *el-'Abkariyyâtü'l-İslâmiyye 1-4* (el-Mecmû'atü'l-kâmile içinde), Beyrut 1986, IV, 11-196; Bedrî Muhammed Fehd, "Amr b. el-Âs", *el-Mû'errihu'l-'Arabî*, XXVIII, Bağdad 1986, s. 66-74; Michael Lecker, "The Estates of 'Amr b. al-'As in Palestine: Notes on a New Negeu Arabic Inscription", *BSOAS*, LII/1 (1989), s. 24-37; Ronart, *CEAC*, s. 40; A. J. Wensinck, "Amr", *İA*, I, 412-413; a.mlf., "Amr b. al-'As", *EI*² (Fr.), I, 464.

AHMET ÖNKAL

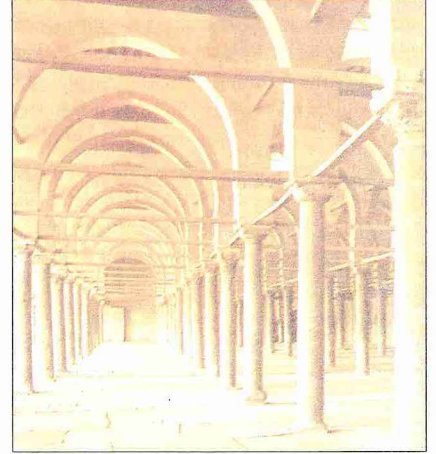
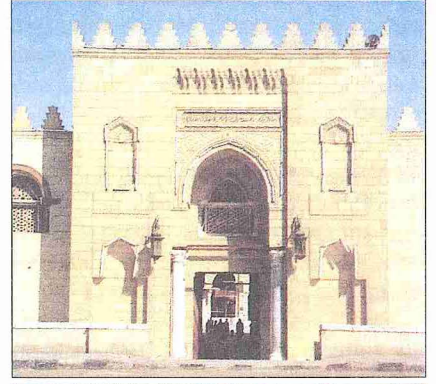
AMR b. ÂS CAMİİ

Kahire'de

Mısrû'l-kadîme adıyla da anılan Fustat'ta
Amr b. Âs tarafından
yaptırılan cami.

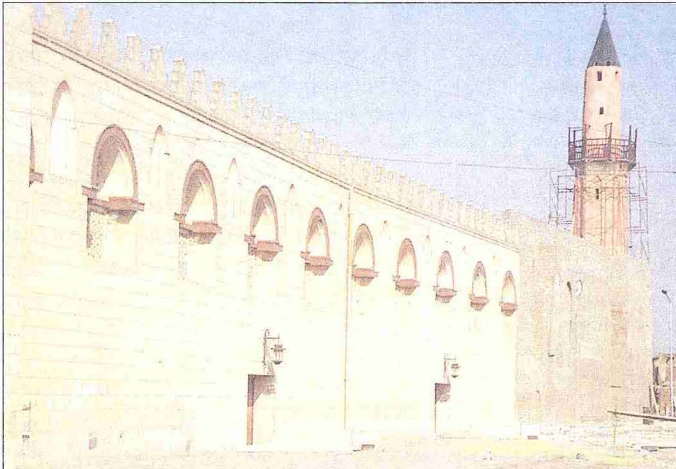
Müslümanlığın yayılması sırasında Mısır'ı fetheden kumandan Amr b. Âs 21 (642) yılında birinci İskenderiye kuşatmasından dönünce ordugâhın kurulduğu Fustat'ta bir cami yapılmasını emretmiştir. İslâmiyet'in ilk dinî yapılarından

olan bu cami çok basit bir mimariye sahipti. Bazılarının iddiasına göre cami eski bir Kopt kilisesinin harabesi üstünde inşa edilmişti. Kindî'nin yazdığına göre, Halife Muâviye'nin isteğiyle Mısır Valisi Mesleme, 673 yılında ilk camiyi yıktırarak doğu ve kuzey tarafından daha geniş olarak yaptırmış, Makrizî'ye göre dört köşesine dört minare ilâve ettirmiştir. Bunların İslâm sanatında ilk minareler olduğu kabul edilmektedir. Mısır Valisi Abdülazîz b. Mervân ise 79'da (698-99) burayı batı tarafından daha geniş olarak yenilemiştir. 711-712'de Kurre b. Şerîk el-Absî, Velîd b. Abdülmelik'in emriyle yaptırdığı tamirde yarım daire biçiminde mihrap ilâve ettirmiş, Amr zamanında yapılan minberi kaldırtarak yeni bir minber koydurmuştur. 133'te (750-51) Vali Sâlih b. Ali kuzeye dört dizi sütun ilâve ettirerek camiyi genişletmiş, 175'te (791-92) Hârûnürreşîd zamanında, Mısır Valisi Mûsâ b. İsâ caminin arka tarafına Ebû Eyyûb Rahbesi diye tanınan bir sahn-revâk ilâve ettirmiştir. Yolu daraltan bu ekin daha sonra yarısı yıkılarak yol genişletilmiştir. 827'de Abdullah b. Tâhir camiyi yeni baştan yaptırtarak batı tarafından bir misli daha büyötmüştür. Böylece sütunların sayısı 378'e yükselmiş, ölçüleri tahminlere göre 110×87 m. kadar olmuştur. Suâd Mâhir Muhammed'e göre ise caminin ölçüleri 112.5×120.5 m. olmuştur ki bu ölçüler bugünkülere uygundur. Bu sırada caminin kapıları on üçe, minareleri ise beşe çıkmıştır. 985'te camiyi ziyaret eden Mukaddesî duvarlarda mozaik süslemeler gördüğünü belirtmekte, Yâkût da 997'de mozaiklerin tamir edildiğinden bahsetmektedir. IX ve X. yüzyıllarda yapılan birçok eklemeler ve süslemelerden sonra 568'de (1172-73) Selâhaddin-i Ey-

Amr b. Âs Camii'nin taçkapısı ile içinden bir görünüş

yübî camiyi tamir ettirmiş, 1250-1257 yılları arasında ve 666'da (1267-68) Zâhir Baybars, 1288'de Mansur Kalavun emriyle Emîr Baybars Çaşnigîr, 1303 zelzelesinden bir yıl sonra da Emîr Sâlâr tarafından tekrar tamir ettirilmiştir. Bu sırada yapılan batı cephesindeki alçı pencerelerle alçı mihrap günümüze kadar gelmiştir. Mihrabın sülûs hatla yazılı kitâbesinde Emîr Sâlâr'ın adı okunmaktadır. Cami XIV. yüzyıl sonlarında çok harap halde olduğundan, 1399'dan sonra Mısır tüccarlarının reisi Burhâneddin İbrâhîm b. Ömer kendi parasıyla camiyi baştan başa elden geçirtmiş ve tamir işleri üç yılda sona ermiştir. 1468-1496 yılları arasında da Kayırtbay camiyi tekrar tamir ettirmiştir. Osmanlı idaresi sırasında 1672'de Mısır'a giden Evliya Çelebi, Amr Camii'nin yapılışı hakkında bir efsane anlattıktan sonra burada evvelce bir Kopt ile bir Rum manastırı bulunduğunu, caminin içinde 820 sütun olduğunu, kemerlere oturan tavanının nakışlarla süslendiğini yazmaktadır. Caminin o sırada bezemeli bir ahşap minbe-

Amr b. Âs Camii'nin eski ve restorasyon sonrası yenilenmiş duvarlarını bir arada gösteren sağ cephesi - Kahire / Mısır